20/09/2023

Προκόπης Παυλόπουλος: Το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο ως συστατικό στοιχείο του Βυζαντινού Πολιτισμού

/ Επικαιρότητα

Ο κορυφαίος ρόλος του Θεσσαλονικέως Νομομαθούς και Δικαστικού Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου

Σε ομιλία του, κατά την Εκδήλωση του Δήμου Θεσσαλονίκης με τίτλο «Γιατί το Βυζάντιο;», ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος Παυλόπουλος μίλησε με θέμα «Το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο ως συστατικό στοιχείο του Βυζαντινού Πολιτισμού» και επισήμανε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«Οι μελετητές ανακαλύπτουν, συν τω χρόνω, ολοένα και πιο «*συναρπαστικές*» πτυχές της πεμπτουσίας του Βυζαντινού Πολιτισμού που,συμβατικώς, θεωρούμε ότι είχε ως αφετηρία τον τέταρτο αιώνα και «*έπεσε*», μαζί με την

Κωνσταντινούπολη, το 1453. Χρησιμοποιείται ο όρος «*συμβατικώς*», διότι οι αυστηροί χρονικοί προσδιορισμοί δεν αρκούν, φυσικά, για να περιγραφεί η πολύπλευρη φυσιογνωμία του Βυζαντίου, πολλώ μάλλον όταν ο πολιτισμικός «*φάρος*» του Βυζαντινού Πολιτισμού εξέπεμπε, ακόμη και πολύ μετά το 1453, την λάμψη του στην Δυτική Ευρώπη. Οι ως άνω πτυχές της πεμπτουσίας του Βυζαντινού Πολιτισμού αποδεικνύουν, μεταξύ άλλων, και το πώς και γιατί ο Βυζαντινός Πολιτισμός συνέβαλλε, καθοριστικώς, αφενός στην «*αξιοποίηση*» της Χριστιανικής Διδασκαλίας για να καταστεί ο τρίτος πυλώνας του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Και, αφετέρου και συνακόλουθα, στην «*επιβίωση*» του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Πολιτισμούτου ως την Αναγέννηση. Στο σημείο δε αυτό πρέπει να επισημανθεί, προς επίρρωση της τελευταίας διαπίστωσης, ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία σίγουρα ξεκίνησε ως «*διάδοχος*» της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Πλην όμως η, ραγδαίως εξελιχθείσα στην συνέχεια, Ελληνική επιρροή επ’ αυτής, σε όλα τα επίπεδα -ιδίως δε στο πνευματικό επίπεδο, σύμφωνα με όσα θα προστεθούν ως προς αυτό κατωτέρω- οδήγησε σύντομα στην γιγάντωση, ουσιαστικώς, της Ελληνικής «*πτυχής*» του Βυζαντίου.

Ι. Βυζάντιο και Αρχαία Ελλάδα

Οι δεσμοί του Βυζαντινού Πολιτισμού με τον Ελληνικό Πολιτισμό της Κλασικής Αρχαιότητας είναι «*ακατάλυτοι*». Και αυτό οφείλεται, εν πολλοίς, σε δύο στενώς συνδεόμενους μεταξύ τους λόγους, όπως τους έχει αναδείξει με ξεκάθαρο και εντυπωσιακώς τεκμηριωμένο τρόπο κυρίως ο Νίκος Σβορώνος, στην κλασική μελέτη του «*Από το Βυζάντιο στην Ευρώπη*» (εκδ. Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού

Κέντρου Δελφών, 1987, μ' έμφαση στο 4ο κεφ., που αφορά τον Ιωάννη Δαμασκηνό). Κατά πρώτο λόγο, το Βυζάντιο διέσωσε μεγάλο μέρος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, την οποία συνδύασε αρμονικώς με τις αρχές του Χριστιανισμού μέσω της διδασκαλίας των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, ώστε από το αμάλγαμα αυτό να προκύψει εκείνο που θεωρείται ως η «*πεμπτουσία*» του Βυζαντινού Πολιτισμού. Και, κατά δεύτερο λόγο, το Βυζάντιο στην συνέχεια διέδωσε τα διασωθέντα έργα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας στην Δυτική Ευρώπη. Γεγονός το οποίο έδωσε περαιτέρω ώθηση και στην εμπέδωση του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού, ως πρώτου και θεμελιώδους, διαχρονικώς, πυλώνα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, αλλά και στην καθιέρωση της Χριστιανικής Διδασκαλίας ως του τρίτου, πλέον, πυλώνα στήριξης του «*αετώματος*» του Πολιτισμού τούτου.

Α. Αρχαία Αθήνα, Αρχαία Ρώμη, Κωνσταντινούπολη

Ειδικότερα, είναι σχεδόν αδύνατο ν' αμφισβητηθεί, με βάση τα δεδομένα της ιστορίας του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, ότι ο Βυζαντινός Πολιτισμός, ως πολιτισμικό «*αμάλγαμα*» το οποίο συνέδεσε, με ιδανικό -οιονεί φυσικό θα μπορούσαμε να πούμε- τρόπο την δική του πολιτισμική δημιουργία στο «*άρμα*» εκείνης της Αρχαιότητας εν γένει, για να «*περάσει*»η τελευταία στην Αναγέννηση, συνίσταται:

1. Από την μια πλευρά σε μια τεραστίων διαστάσεων –τόσο ποσοτικώς όσο και ποιοτικώς– Γραμματεία, αποτελούμενη από σπουδαία έργα. Έργα που μαρτυρούν βαθύτατη φιλοσοφική παιδεία, αγωνιώδεις «*αναβάσεις*» στο «*δύσβατο όρος*» της θεογνωσίας, υπαρξιακές αναζητήσεις, αναλύσεις περί της ανθρώπινης ψυχής από τους Νηπτικούς Πατέρες -οι οποίοι ακόμη εκπλήσσουν τον μελετητή με την εμβρίθεια και την οξυδέρκειά τους- Τέχνη υψηλού επιπέδου, οι επιρροές της οποίας ανιχνεύονται και στους μοντερνιστές ζωγράφους του 20ού αιώνα, μουσική που δεν αποτελεί ένα «*συναυλιακό ακρόαμα*» αλλά διατηρεί πάντα την ζωντανή, λειτουργική, θέση της στην Ορθόδοξη Λατρεία.
2. Και, από την άλλη πλευρά, ο Βυζαντινός Πολιτισμός στηρίχθηκε σ' ένα διοικητικό σύστημα και σ' ένα Νομικό Πολιτισμό, που διέσωσαν και διαιώνισαν την Ελληνορωμαϊκή παράδοση, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην γέννηση των ανθρωπιστικών στοιχείων της σύγχρονης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, μέσω της εμπέδωσης της υιοθέτησης του σεβασμού στον Άνθρωπο, σύμφωνα με την ρήση του Αποστόλου Παύλου: «*ΟὐκἔνιἸουδαῖοςοὐδὲἝλλην, οὐκἔνιδοῦλοςοὐδὲἐλεύθερος, οὐκἔνιἄρσενκαὶθῆλυ· πάντες γὰρὑμεῖςεἷςἐστεἐνΧριστῷἸησοῦ*» (Γαλ. 3,28). Το τελευταίο αυτό

συστατικό του Βυζαντινού Πολιτισμού οδήγησε σ’ έναν, άκρως εξελιγμένο για τα δεδομένα της εποχής, δικό του Νομικό Πολιτισμό, στο πλαίσιο του οποίου διαμορφώθηκε και το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο. Είναι δε χαρακτηριστική η μετέπειτα ουσιώδης επιρροή του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου στις Έννομες Τάξεις των Κρατών της Ηπειρωτικής Ευρώπης, στοιχεία του οποίου «*επιβιώνουν*» ως σήμερα.

Β. Ο Νομικός Πολιτισμός

Πραγματικά, είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι δεν νοείται, ουσιαστικώς, η βαθύτερη γνώση βασικών στοιχείων των Έννομων Τάξεων των Κρατών αυτών, ιδίως στα πεδία του Ιδιωτικού αλλά και του Δημόσιου Δικαίου, δίχως αναδρομή και αναγωγή στ’ αντίστοιχα, οιονεί «*αρχετυπικά*», στοιχεία του κλασικού Ρωμαϊκού Δικαίουτα οποία «*διέσωσε*» το Βυζάντιο, διαπλάθοντας το κανονιστικό πεδίο του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου.

1. Το αυτό ισχύει και για το Ελληνικό Δίκαιο, όπως τούτο άρχισε να θεσμοθετείται αμέσως μετά την Εθνεγερσία του 1821. Κυρίως όμως μετά το 1830, όταν δια του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου ιδρύθηκε, θεσμικώς και πολιτικώς, το Νεότερο Ελληνικό Κράτος. Όπως δε και στα λοιπά Κράτη της Ηπειρωτικής Ευρώπης, καθώς σημειώθηκε αμέσως προηγουμένως, έτσι και στην Ελληνική Νομική Επιστήμη, και σήμερα, η επισταμένη μελέτη του Ιδιωτικού αλλά και του Δημόσιου Δικαίου προϋποθέτει «*επιστροφή*» στις ρίζες του κλασικού Ρωμαϊκού Δικαίου.
2. Τούτο ισχύει κυρίως ως προς τους κανόνες του Αστικού Δικαίου και ως προς την βαθύτερη κατανόηση της έννοιας του Κράτους και του Δημόσιου Συμφέροντος, σύμφωνα και με όσα αναφέρθηκαν στο δεύτερο Κεφάλαιο, για την πολιτισμική «*κληρονομιά*» της Αρχαίας Ρώμης εν γένει.

ΙΙ. Η ιδιοσυστασία του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου και η «*διείσδυσή*» του στην Ελληνική Έννομη Τάξη

Συγκεκριμένα, το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο, ως «*Δίκαιον των αειμνήστων Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*», ήταν το πρώτο, το οποίο εφαρμόσθηκε στο νεοσύστατο -μετά το 1830 κατά τ’ ανωτέρω- Ελληνικό Κράτος.

Α. Η εξέλιξη του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου

Ως προς την εν γένει εξέλιξη του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου, μετά την ολοκλήρωση του κολοσσιαίου «*CorpusJurisCivilis*» επί Ιουνστινιανού, είναι αναγκαίο να επισημανθούν και τα εξής:

1. Κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Εικονομάχου Λέοντος Γ΄ -πιθανότατα δε το 740- συντάχθηκε, κατ' εντολή του, η «*Εκλογή των Νόμων*». Επρόκειτο για «*απάνθισμα*» της πλειάδας των ρυθμίσεων, τις οποίες περιείχε το «*CorpusJurisCivilis*», και η σύνταξή του οφείλεται στην ανάγκη αφενός ν' αντιμετωπισθούν οι δυσχέρειες πρόσβασης στις αρχικές πηγές της Ιουνστινιάνειας νομοθεσίας, μετά την πάροδο τόσο μεγάλου χρονικού διαστήματος. Και, αφετέρου, να επιλυθούν τα προβλήματα κατανόησης της λατινικής γλώσσας, στην οποία είχαν διατυπωθεί οι κατά τ' ανωτέρω διατάξεις της Ιουνστινιάνειας νομοθεσίας. Η «*Εκλογή των Νόμων*» αφορούσε ιδίως θέματα ουσιαστικού ιδιωτικού δικαίου- και για την ακρίβεια οικογενειακού, ενοχικού και εμπράγματου δικαίου- ιδιωτικού δικονομικού δικαίου και μέρους του ποινικού δικαίου. Είναι δε αξιοσημείωτες εν προκειμένω εκείνες οι νομοθετικές παρεμβάσεις, με τις οποίες ρυθμίζονταν ζητήματα των επιβαλλόμενων ποινών, πρωτίστως δε ζητήματα δραστικού περιορισμού των εγκλημάτων, η τέλεση των οποίων συνεπαγόταν την επιβολή της θανατικής ποινής.
2. Κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Λέοντος ΣΤ΄ συντάχθηκαν τα «*Βασιλικά*» ως επιτομή του «*CorpusJurisCivilis*» καθώς και η «*Επαναγωγή*» ή, ορθότερα, «*Εισαγωγή*». Με την τελευταία επιχειρήθηκε μια μορφή καθορισμού των καθηκόντων μεταξύ Αυτοκράτορα και Πατριάρχη, που τότε εμφανίζονταν ως οιονεί ισοδύναμοι θεσμικοί παράγοντες εντός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, βεβαίως καθένας στο πεδίο των αρμοδιοτήτων του. Κατ' αξιόπιστες ιστορικές πηγές, η «*Επαναγωγή*» ή «*Εισαγωγή*» συντάχθηκε ύστερα από πρωτοβουλία και επιρροή, ως προς τις επιμέρους ρυθμίσεις της, του Πατριάρχη Φωτίου. Αυτή η ιδιόμορφη «*δυαρχία*» μεταξύ Αυτοκράτορα και Πατριάρχη δεν επρόκειτο να διαρκέσει επί μακρόν, δοθέντος ότι, μετά την πολιτική και πολιτειακή ισχυροποίηση του Λέοντος ΣΤ΄, ουσιαστικώς καταργήθηκε, όταν ο τελευταίος προκάλεσε την εκτεταμένη «*αναθεώρηση*» της «*Επαναγωγής*» ή «*Εισαγωγής*».
3. Τέλος, κατά τον 11^{ο} αιώνα συντάχθηκε το, ευρύτατης χρήσης μετέπειτα, αναλυτικό ευρετήριο των «*Βασιλικών*», που έφερε τον τίτλο «*Τιπούκειτος*», από το «*τι, που, κείται*». Κατά τον ίδιο αιώνα ο Ιωάννης Ξιφιλίνος συγκέντρωσε και ενοποίησε όλα τα σχόλια, τα οποία είχαν διατυπωθεί πάνω στις διατάξεις των «*Βασιλικών*», διευκολύνοντας την ερμηνεία και εφαρμογή τους, τόσο στο επίπεδο διδασκαλίας του Δικαίου όσο και στο επίπεδο της νομικής πράξης.
4. Όπως ήταν αναμενόμενο, η κατά τ' ανωτέρω τεράστια νομοθετική παραγωγή, αρχής γενομένης από το «*CorpusJurisCivilis*» επί Ιουνστινιανού, βοήθησε τα μέγιστα και την εξέλιξη της Νομικής Επιστήμης στο Βυζάντιο.

Εξέλιξη, η οποία κορυφώθηκε τον 11^{ο} αιώνα, με το έργο συγγραφέων που δεν είχαν ως μόνη ενασχόληση την ερμηνεία και εφαρμογή του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου. Αντιθέτως, η πνευματική τους εμβέλεια ήταν πολύ ευρύτερη, γεγονός το οποίο διευκόλυνε την νομική συγγραφική τους δραστηριότητα, αν μάλιστα αναλογισθεί κανείς ότι η Νομική Επιστήμη, οιονεί εκ φύσεως, προϋποθέτει την γενικότερη Παιδεία των «*θεραπόντων*» της. Σπουδαιότεροι εκπρόσωποι της Νομικής Επιστήμης στο Βυζάντιο κατά την περίοδο αυτή υπήρξαν κατά πρώτο λόγο ο Μιχαήλ Ψελλός, συγγραφέας του έργου «*Σύνοψις Νόμων»,* το οποίο ανέλυε νομικές έννοιες σε απλοποιημένη μορφή και το οποίο, μολονότι αρχικώς προοριζόταν για την εκπαίδευση του νεαρού τότε Αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄, γνώρισε στην συνέχεια πολύ ευρύτερη κυκλοφορία. Και, κατά δεύτερο λόγο, ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, πιθανόν μαθητής του Μιχαήλ Ψελλού, ο οποίος συνέγραψε, μάλλον το 1072, κατ' εντολή του Αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ ένα εξαιρετικά εύχρηστο βοήθημα των «*Βασιλικών», τον «Παραπινάκιον»* νομικό κώδικα, γνωστό ως «*Πόνημα Νομικόν*».

Β. Η «Εξάβιβλος» του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου

Η «*διείσδυση*» του υπό την κατά τ' ανωτέρω έννοια του Βυζαντινού Δικαίου στην Ελληνική Έννομη Τάξη συνέβη κυρίως μέσω της «*Εξαβίβλου*» ή «*Προχείρου Νόμων*»του μεγάλου νομομαθούς και δικαστικού λειτουργού στην Θεσσαλονίκη Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, ο οποίος την συνέγραψε, μεταξύ 1344-1345, συμπληρώνοντας και συστηματοποιώντας, μ' εντυπωσιακό μεθοδολογικώς -και όχι μόνο- τρόπο, το παλαιότερο κωδικοποιητικό έργο, «*Τα Βασιλικά*» του 907, επί εποχής του Αυτοκράτορος Λέοντος ΣΤ΄.

1. Έργο το οποίο επικαιροποίησε και συνέπτυξε το κολοσσιαίο κωδικοποιητικό εγχείρημα του Ιουστινιανού μέσω του «*CorpusJurisCivilis»,* που είχε αρχικώς ενοποιήσει τις διάσπαρτες διατάξεις του προϊσχύσαντος Ρωμαϊκού Δικαίου. Διευκρινίζεται ότι το «*CorpusJurisCivilis»,* έργο των μέσων του 6^{ου} αιώνος, αποτελούσαν οι «*Εισηγήσεις*», ο «*Πανδέτης»,* ο «*Κώδιξ*» και, μεταγενεστέρως, οι «*Νεαρές*». Ήτοι οι επίκαιρες ρυθμίσεις στα Ελληνικά που, τελικώς, προσέδωσαν στο «*Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο*» τις ευρέως εξελληνισμένες διαστάσεις του. Στην «*Εξάβιβλο*» ή «*Πρόχειρον Νόμων*» ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος «*συμπύκνωσε*» το σύνολο, σχεδόν, της ως τότε Βυζαντινής νομοθεσίας και νομολογίας, ανατρέχοντας ως τις ρίζες του Ρωμαϊκού Δικαίου στην βάση των «*Βασιλικών*».
2. Οι τρεις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις, μετά την κήρυξη της Επανάστασης του 1821 και ως την θέσπιση του οριστικού Συντάγματος του 1827, παρέπεμπαν,

ως προς το ισχύον Αστικό Δίκαιο, γενικώς στους «*νόμους των αειμνήστων Χριστιανών Αυτοκρατόρων*», ήτοι στα «*Βασιλικά».* Με τον τρόπο αυτό οι πρώτες Εθνοσυνελεύσεις, ήθελαν, για λόγους Εθνικού συμβολισμού, να υποδηλώσουν ότι το Νέο Ελληνικό Κράτος εθεωρείτο ως συνέχεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Λόγω των μεγάλων δυσχερειών προσφυγής των τότε δικαστικών αρχών -και όχι μόνο- στα «*Βασιλικά*», ο Ιωάννης Καποδίστριας προκάλεσε την θέσπιση του Ψηφίσματος της 15ης Δεκεμβρίου 1828, το οποίο παρέπεμψε πλέον, ως προς το εφαρμοστέο στην ελεύθερη Ελλάδα Αστικό Δίκαιο, στην «*Εξάβιβλο*» ή «*Πρόχειρον Νόμων*» του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου. Και στην συνέχεια, με διάταγμα της Αντιβασιλείας του Όθωνα, το 1835 -διάταγμα της 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835- η «*Εξάβιβλος*» ή «*Πρόχειρον Νόμων*» αποτέλεσε μέρος της Ελληνικής Έννομης Τάξης και ίσχυσε, ως προσωρινός «*Πολιτικός Κώδιξ*», για μεγάλο χρονικό διάστημα -και υπό αρκετές πτυχές του μέχρι την ψήφιση του Αστικού Κώδικα, το 1946- ως ο πρώτος επίσημος Αστικός Κώδικας του Νεότερου Ελληνικού Κράτους.

Σε όλες τις «*πτυχές*» που προαναφέρθηκαν και κατ’ εξοχήν στις «*πτυχές*» αφενός του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού ως προς την πνευματική τουδιάσταση, και, αφετέρου, του Βυζαντινού Δικαίου ως προς την θεσμική του διάσταση, οφείλει το Βυζάντιο, τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό, και το γεγονός ότι ουδέποτε αποτέλεσε μέρος του Μεσαίωνα και του ζοφερού, καταστροφικού πολιτισμικώς, σκοταδισμού του. Συμπερασματικώς και εν είδει κατάληξης όλης αυτής της ανάλυσης, το Βυζάντιο οφείλει στην Αρχαία Ρώμη το θεσμικό «*οπλοστάσιο»,* αναφορικά με την οργάνωση του Κράτους και την δόμηση και εφαρμογή της Έννομης Τάξης. Ενώ -και εδώ «*χτυπάει η καρδιά*» του Βυζαντινού Πολιτισμού- στην Αρχαία Ελλάδα και στον Πολιτισμό της οφείλει την εμβληματική πνευματική του, εν γένει, «*ταυτότητα*», η οποία συνθέτει την «*ραχοκοκαλιά*» του τρίτου πυλώνα του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.»